

УДК 332.155:338.439

Ю. В. Ушкаренко,
д. е. н., професор, завідувач кафедри економічної теорії,
Херсонський національний технічний університет

АНАЛІЗ СИСТЕМИ ПОКАЗНИКІВ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ РОЗВИТКУ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

J. Ushkarenko
d. e. s., professor, manager of department of economic theory, Kherson national technical university

ANALYSIS THE SYSTEM OF INDEXES OF SOCIAL AND ECOLOGICAL EFFICIENCY AND DEVELOPMENT OF FOOD INDUSTRY

У відповідності до найважливіших одержуваних ефектів ефективний розвиток харчової промисловості регіону необхідно досліджувати з позицій економічної, соціальної, екологічної ефективності. При цьому повинні враховуватися і обґрунтовуватися ринкові перетворення та пріоритети, в т.ч. регіональні, інституційні, інноваційні, організаційно-управлінські, функціональні. Основою методики забезпечення ефективного розвитку є оцінка передумов, чинників, принципів та закономірностей, які його визначають, а також кількісних критеріїв та показників власне економічної, соціальної та екологічної ефективності.

In accordance with the major got effects effective development of food industry of region must be investigated from positions of economic, social, ecological efficiency. Thus must be taken into account and grounded market transformations and priorities, including regional, institutional, innovative, organizationally-administrative, functional. Basis of methodology of providing of effective development is an estimation of pre-conditions, factors, principles and conformities to law, which determine him, and also quantitative criteria and indexes, actually economic, social and ecological efficiency.

Ключові слова: харчова промисловість, ефективність, соціальна ефективність, екологічна ефективність, продовольча безпека.

Key words: food industry, efficiency, social efficiency, ecological efficiency, food safety.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Провідне місце у галузевій структурі промислового виробництва країни посідає харчова промисловість, яка охоплює систему харчових і переробних підприємств, що виробляють продукти харчування, тим самим задовольняючи потреби населення в продуктах першої необхідності. Ця соціально економічна функція харчової промисловості робить її найважливішою ланкою в забезпеченні продовольчої безпеки країни. Розвиток і досягнення позитивних результатів у галузі відображає економічний стан суспільства. Володіючи значним потенціалом розвитку, галузь в той же час за рівнем ефективності відстає від економічно розвинутих країн за основними показниками. В останні роки зросла імпортозалежність споживання, доходячи по окремим видам продукції у вели-

ких містах країни до 70%. Розвиток харчової промисловості в даний час є одним з основних пріоритетів будь-якого регіону України.

За класифікацією ООН продовольчо незалежними країнами вважаються ті, в яких рівень власного виробництва досягає 95% і які мають резерви (США, Канада, Франція, Нова Зеландія). Далі йдуть обмежено залежні країни, що виробляють основну масу продукції (Німеччина, Іспанія, Італія), а потім — продовольчо-залежні країни, які не в змозі забезпечити населення продовольством за рекомендованими медичними нормами і створити необхідні резерви [7]. До цих країн відноситься і Україна, яка володіє усім необхідним потенціалом (природним, трудовим і навіть інвестиційним), проте не в змозі забезпечити пріоритетний розвиток продовольчої сфери.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вітчизняна економічна наука має значний теоретико-методологічний доробок дослідження розвитку та функціонування харчової промисловості в ринкових умовах господарювання. Зокрема, це наукові праці П.П. Борщевського, Л.В. Дейнеко, Б.М. Данилишина, М.В. Гладія, А.С. Заїнчковського, М.В. Зубця, І.І. Лукінова, Л.О. Мармуль, О.М. Онищенко, П.Т. Саблука, А.Г. Чернюк та ін. У цих роботах узагальнені результати масштабних досліджень найбільш важливих аспектів функціонування підприємств харчової промисловості. Проте питання визначення ефективності їх розвитку на рівні регіону (які значно відрізняються між собою розмірами та розміщенням території, величиною та структурою природного потенціалу, матеріальними і трудовими ресурсами) розроблені недостатньо.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Систематизувати показники соціальної і екологічної ефективності розвитку харчової промисловості та визначити основні закономірності і тенденції динаміки ефективності її функціонування.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Загострення проблем безпеки продуктів харчування на сучасному етапі розвитку економіки країни носить системний характер і визначається рядом негативних тенденцій, зокрема:

- низькими темпами росту обсягів сільськогосподарської продукції (в цілому не перевищуючи 2—3% в останні роки);
- залежністю від імпорту м'ясної продукції, рослинних і тваринних жирів, цукру, фруктів, овочів і інших продуктів;
- низької бюджетної підтримки аграрного сектора, яка, як мінімум, у 10 разів нижча, ніж в країнах ЄС, США, Канаді;
- нерегульоване співвідношення цін між вітчизняним і імпортованим продовольством, що призводить до витіснення вітчизняного товаровиробника;
- приватизація системи заготівлі у відсутності системи біржової торгівлі призвела до формування багатоканальної посередницької системи, позбавивши сільських товаровиробників альтернативних цивілізованих каналів збуту. Розпад споживчої кооперації і відсутність збутової кооперації посилює цей процес.

Соціальна сфера ефективного розвитку харчової промисловості, як і агропромислового виробництва в цілому, — це складна сукуп-

ність відносин і умов, які забезпечують можливість для всебічного розвитку особистості і продуктивності праці. Вони охоплюють всю різноманітність соціальних інститутів, організацій, установ, пов'язаних із життєдіяльністю людей, і включають формування нового економічного мислення, оптимізацію кадрового та трудових ресурсного потенціалу, зміну характеру агропромислової праці; створення системи платних послуг; забезпечення об'єктами та службами соціальної інфраструктури.

Практично всі дослідники розвитку харчової промисловості розглядають його соціальну ефективність як ступінь задоволення потреб населення у продовольстві, досягнутий рівень споживання харчових продуктів у розрахунку на душу населення по відношенню до науково обгрунтованого у натуральних показниках та в енергетичному вимірі (кілокалоріях).

На рис. 1 представлена класифікація та групування показників соціальної й екологічної ефективності розвитку харчової промисловості регіону. Серед них виділяються середньодушкове споживання в розрізі основних продуктових груп; калорійність річного харчового раціону; питома вага витрат у сукупному доході сімей на харчування; споживання населенням основних мікро- та макроеlementів по відношенню до науково обгрунтованих фізіологічних норм. Якщо перші три з названих показників є певною мірою традиційними при оцінці соціальної ефективності, то використання четвертого показника є явно недостатнім.

Асортимент продукції, яка виробляється підприємствами харчової промисловості, включає всі види продуктів харчування, необхідних для повноцінного й збалансованого харчування. Збалансоване харчування — це не тільки засіб підтримки життя, його тривалості, високої працездатності. Якісне й збалансоване харчування — умова підтримки демографічної стійкості — основи економічної безпеки. Харчова промисловість — галузь зі значним мультиплікативним ефектом, пов'язаним із забезпеченням зростаючого попиту населення на якісну продукцію, з величезним впливом на сільське господарство, транспорт, оптову й роздрібну торгівлю [3].

Між тим, структура харчування, його збалансування за життєво необхідними поживними елементами — мінералами, вітамінами, білками, жирами і вуглеводами — кардинальним чином впливає на стан здоров'я населення і характеризує якість споживання в цілому. Досягнутий рівень споживання в Україні не в повній мірі відповідає науково обгрутованим нормам,

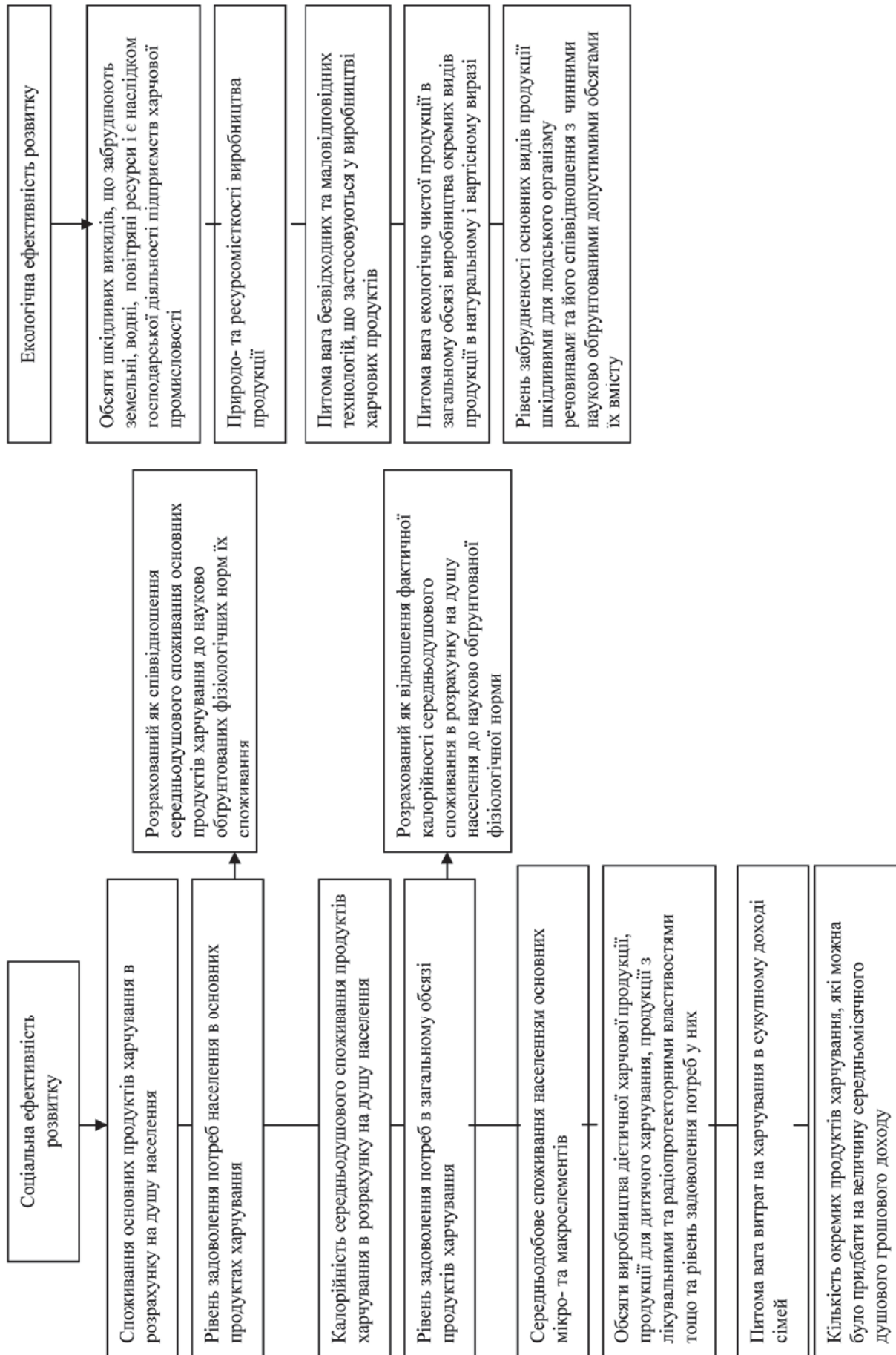


Рис. 1. Показники соціальної та екологічної ефективності розвитку харчової промисловості

про що свідчить здоров'я населення. Значна його кількість має хвороби ендокринної системи, порушення обміну речовин, збільшилася кількість захворювань на гепатит та туберкульоз.

Згідно з даними монографічних досліджень, обстежень, 90% дітей в Україні мають відхилення та проблеми у здоров'ї. Таким чином, на перший план постає проблема не так збільшення обсягу харчування, як збалансування його раціонів за основними поживними речовинами. Якщо у розвинених країнах світу обґрунтовується (і досягається) така структура харчування, де пріоритетними є білки та вуглеводи натурального походження (м'ясо- і молокопродукти, овочі і фрукти, які їх забезпечують), то в Україні необхідний обсяг поживних речовин у середньодушовому споживанні забезпечують хліб і хлібні вироби, картопля, цукор.

Низький рівень споживання продуктів у розрахунку на душу населення зумовлений дією багатьох факторів, основними з яких є:

- значне скорочення обсягів сільськогосподарської продукції і сировини для виробництва продовольчих продуктів;
- порушення економічних і технологічних зв'язків у системі їх виробництва;
- значне зростання цін на продукти харчування і різке зниження реальних доходів населення.

Нераціональна структура споживання зумовлює гостру необхідність здійснення структурної перебудови у виробництві продовольчих товарів, спрямованої на максимальну відповідність її обсягам і структурі потреб населення, розширення і оновлення асортименту вироблюваної продукції, значне поліпшення якості. Для цього, на нашу думку, необхідно:

- збільшення виробництва і поліпшення якісних характеристик сільськогосподарської сировини, яка направляється на переробку;
- пропорційний розподіл і ефективно використання ресурсного потенціалу харчової промисловості регіону;
- скорочення втрат продукції в процесі її виробництва, заготівель, зберігання, переробки і реалізації;
- впровадження нової техніки, технологій і прогресивних форм організації виробництва;
- вивчення попиту на вироблювану продукцію, а також її збут;
- підвищення ефективності структури та розміщення виробництва в харчовій промисловості на основі ринкових методів господарювання.

Таким чином, з огляду на важливість вказаної проблеми, необхідно посилити досліджен-

ня саме цього аспекту соціальної ефективності розвитку харчової промисловості як на рівні регіону, так і на загальнодержавному рівні в цілому. Певне уявлення про структуру та якість споживання дає його оцінка по основних продуктових групах. В укрупненому плані вони мають наступний вигляд: 1) м'ясо і м'ясопродукти в перерахунку на м'ясо, субпродукти; 2) молоко і молокопродукти у перерахунку на молоко; 3) яйця; 4) риба і рибопродукти; 5) цукор; 6) олія; 7) картопля; 8) овочі та баштанні; 9) плоди, ягоди, виногради; 10) хлібні продукти (хліб, макаронні вироби, борошно, крупи, бобові).

Проблема безпеки продуктів харчування носить системний характер, що включає в себе безпосередньо виробництво сільськогосподарської продукції, заготівлю, переробку, зберігання, реалізацію, а також вирішення проблеми фізичної і економічної доступності продуктів харчування. При цьому реальна оцінка і безпека продуктів харчування можлива за параметрами, пов'язаними з життєвими показниками, і збалансованості раціону харчування по білкам, вуглеводам, жирам, незамінним амінокислотам і вітамінам.

Інший важливий аспект оцінки якості споживання стосується споживання дитячого харчування, яке виготовлене за спеціальними технологіями та забезпечує здоровий і повноцінний розвиток дітей. Важливе значення має дієтичне харчування для різних за станом здоров'я та віком груп населення. Тобто у нашому розумінні соціально ефективний рівень споживання продуктів харчування забезпечується не тільки за їх спожитою кількістю та досягнутою величиною калорійності, але й враховує якісне дитяче харчування та дієтичне харчування різних груп дорослого населення.

Критеріальний показник соціальної ефективності розвитку харчової промисловості регіону можна визначити за формулою:

$$E_{\text{сxp}} = \frac{\Phi_{\text{xp}}}{H_{\text{xp}}},$$

де $E_{\text{сxp}}$ — соціальна ефективність розвитку харчової промисловості регіону;

Φ_{xp} — фактично досягнутий рівень споживання харчових продуктів у регіоні на душу населення, ккал;

H_{xp} — науково обґрунтована фізіологічна середньодушова норма споживання відповідного продукту.

Відзначимо, що вагомою умовою раціонального споживання населення є платоспроможність. Відомо, що попит на продовольчі товари зростає залежно від збільшення доходів спо-

живачів. І навпаки, згідно з дією закону попиту, за певних рівних умов підвищення цін на продовольчі товари призводить до зменшення величини попиту на них. Два названих чинники впливають, таким чином, на структуру споживання, коли споживачі можуть собі дозволити харчування більш калорійними білковими продуктами або ж (у другому випадку) змушені обходитися хлібними виробами, картоплею, овочами. Їх органічно доповнює закон пропозиції, який характеризує пряму залежність між ціною та обсягом продукції, пропонованої для продажу на споживчому ринку: з підвищенням ціни відповідно зростає розмір пропозиції, при зменшенні ціни зменшується пропозиція продукції. Названі фактори, а також рівень середньодушового та мінімального доходу населення впливають на формування мінімального споживчого кошика продуктів харчування. Врахування цієї обставини шляхом співставлення рівня доходів та вартості споживчого кошика дає змогу перейти від середньозважених оцінок соціальної ефективності розвитку переробних галузей до більш конкретних у розрізі соціальних груп населення — маргінальних груп, середнього класу, багатих людей.

Не менш важливе значення, ніж соціальна ефективність, має екологічна та її показники (рис. 1). Вона розуміється як здатність харчової промисловості регіону забезпечити виробництво екологічно чистих продуктів харчування, а також раціональне ресурсокористування і охорону довкілля. Згідно з цим визначенням, до важливих критеріальних показників її розвитку слід віднести питому вагу екологічно чистих продуктів харчування у загальному обсязі їх виробництва у регіоні.

Екологічна ефективність розвитку харчової промисловості регіону залежить від показників загальної екологічної ситуації у регіоні її розміщення; кількості і щільності населення; концентрації великих міст і промислових центрів, розміщення екологічно безпечних виробництв; забезпечення прісною водою; екологічного стану гідро- і атмосфери; радіаційної обстановки тощо. Практично всі вони становлять екологічні ризики розвитку та функціонування галузі. На їх подолання повинна бути направлена всебічна екологізація виробництва як основа підвищення його екологічної ефективності.

ВИСНОВКИ

Таким чином, названа сукупність показників та критеріїв дає змогу всебічно охарактеризувати основні аспекти соціальної та екологічної ефективності регіонального розвитку. Разом з

тим підвищення соціально-економічної ефективності функціонування продовольчого комплексу, споживчого ринку і головного їх складника — харчової промисловості, — лежить не тільки у площині виробництва продуктів харчування, а й у площині забезпечення доходів населення, справедливого їх розподілу, соціального захисту найбідніших його верств.

Харчова промисловість відіграє особливу роль і значення у розвитку продуктивних сил України. Вона сприяє процесу відтворення, життя і діяльності людини як головної продуктивної сили. І ця функція харчової промисловості є однією з пріоритетних, реалізація якої здійснюється шляхом задоволення фізіологічних потреб населення в основних продуктах харчування.

Література:

1. Борщевський П.П., Чернюк Л.Г., Шмаглій О.Б. Підвищення ефективності розвитку і розміщення харчової промисловості. — К.: Наукова думка, 1994. — 160 с.
 2. Власов В. Пріоритетні проблеми агропродовольчого розвитку // Економіка України. — 2009. — № 11. — С. 92—95.
 3. Гончаров В.Д. Рациональнее использовать производственный потенциал пищевой промышленности // Экономист. — 2000. — № 11. — С. 9—93.
 4. Дейнеко Л.В., Цимбалюк А.В. Ефективність розвитку харчової промисловості в регіоні. — Ірпінь: ІФЄІ, 1998. — 284 с.
 5. Державний комітет статистики України. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
 6. Мармуль Л.О., Ушкаренко Ю.В. Підвищення ефективності функціонування переробних галузей на основі раціональної організації сировинних зон // Регіональні проблеми розвитку агропромислового комплексу України: стан і перспективи вирішення — К.: Знання, 2000. — С. 24—26.
 7. Офіційний сайт Міністерства економіки України. — Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/>
 8. Попова О.Л. Сталий розвиток агросфери України: політика і механізми / О.Л. Попова. — К.: Інститут економіки та прогнозування, 2009. — 352 с.
 9. Серегин С., Арутюнян А. Повышение конкурентоспособности продукции пищевой промышленности // Ценообразование и проблемы воспроизводства в АПК. — М.: ВНИЭСХ, 2007. — С. 137—142.
 10. Чумаченко М.Г. Регіональна політика в Україні. — Донецьк, 1993. — 66 с.
- Стаття надійшла до редакції 22.04.2013 р.*